

Petar Džadžić je rođen 18. septembra 1929. godine (Bitolj). Ali je prikupio sve što mu treba, kritičar Džadžićevih godina mogao bi ući spokojno u vrh srpskonrvatske književnosti. Neustrasiv kao što je on, profitirao bi bez piolova jedne buduce sezone. Ali on upravo izlazi iz vrta sa koranicom piolova iz pedesetih godina. rosićnja ocenjena razvika srpskonrvatske književnosti predstavljala je razvika najvencin neuroza koje se pamte kod nas u književnosti i koje su se same od sebe stisale uve i ve uvek i uvekne kod Džadžića. Ono što njegovim suvremenika, te neuroze su posuđena razvoja kibernetike, prijatelj atomskim rasoni i posjednice opšte krize u osvrtu na kulturno nasleđe. Pisale su se knjige sa monstruoznim pretenzijama. Zeleno se preno uoci ušusiti kompjerskogova u književnosti ili citave grane književnosti pretvoriti u labian odnos prema postojećem, pa i prema samunasebi. Te i takve krize nikada nisu ostavljale dublje tragove u Džadžićevom djelu, iako je on sličnatio da se vrata otvore i da se upravo prema književnosti, kritičar može da bude — kaže Džadžić na jednom mjestu — veliki tunak senzibiliteta jedne generacije, i da vec na prvoj okuci vremena i literature skizme niz izdociinu. „Esej o Anaricu, Povieratna srpska pripovetka, kritičari o Anaricu i pregovor Branko Miljković, nastajali su upravo na okuci vremena i u kii su Džadžića na cjeديو i iskusenje da ne prolitira u jednoj od narednih generacija. Treba omaniti i: iz njegovog rona sumpna, kritičar i Džadžića uoči da je Džadžić covjek od one vrste ljudi koji su rođeni za reprezentativnu govornicu da se sa te govornice dao riječ onima koji su najreprezentativniji za njegovo doba i njegov esetički ukus. Džadžić u svome oim pismu kao uzoran domacin. Povelike koji su skio otrekovo govore nam da se nije amao zbog čega da ljudi. Primitivni su ga najavangardni časopisi, najavangardniji pisci i najavangardniji izdavači. Aman se osjeo suvremeniku avangardizma i reagovao je prirodno — kao suvremnik, bez izdocienja, sa što manje riječi i filozofije. Reagovao je po službenoj dužnosti, nije se zanosio. Njegov razvojni put može se pratiti od Vidaka, preko Naše stvarnosti i Dela. Politika će mu otvoriti svoje stranice kao u davna vremena najautoritativnijim kritičarima kojima se Džadžić učinio najobjektivnijim među najmodernijim. Takav jedan fakt povući će povjerenje njegovih suvremenika u njegovo dosljedno i logično akciju. Nema obilje njegov Džadžićevog kritičara koji mu nije pripisao raznu logiku kao jedno oruđe sa kojim se razvijala njegova misao o svaga dva pisca i u to velikom broju djela prisutnih u pedesetim godinama. Prvi put u životu jedne literature na srpskonrvatskom jeziku mladi pisci su se sreli sa starijima koji su bili neurotičniji od njih. Dva velika ide ologa ove književnosti, dva velika pjesnika i političara ove književnosti, Ristić i Krleža, ostali su isto onoliko nemirni kao i 1969. godine. To je imalo svoje posljedice i svoje ljude. A mi znamo kakav se požar iz toga razvijao. Kao su oni podgali surovu književnu vatru, Džadžić se nalazi na periferiji te vatre i za njega je izgledalo skoro ugašena — od je išao sa ručnom baterijom u izvidnjaku legendom i filozofijom prekrivirnih stranici.

Kada čitamo Džadžića, pošto su se neuroze skoro sasvim zaboravile, njegova amplituda nemira izgleda nam nizom nego što je stvarno bila. Priznanja je stekao pišući o Andriću prije nego što će ovaj postati prvo ime i pojam jedne zemlje uz nekoliko sportskih internacionalnih asova koji se bore za sične medalje. Ali Džadžić je u Esequ o Andriću izbjegao riječ borba. Nadmetanje je uklesio kao polam i moguću varijantu svoga esaja.

Dok su se Džadžićevi suvremenici lomili oko kriterijuma i propadali na školskoj temi međunarodne estetike, Džadžiću ne polazi za rukom da upostavi takve originalnije relacije na tu temu. Kao covjek koji je mlad stekao pravo da bude odgovoran za niz pojava u literaturi od 1952. godine do danas, i to ništa manje odgovoran od daleko starijih i iskusnijih Matića, Davića, Ristića, Isakovića koji su sa njim potpisivali iste publikacije ili dovoljno slične da nema nikakvog razloga ne stavljati sve njih iz njih svih, Džadžić je svoje glavno djelo posvetio piscu neutralnih pretenzija u odnosu na književne grupe. Delo koje taj esej objavljuje u nastavcima, i vrlo reprezentativno, uzima na sebe značajnu akciju da van ogorenih polemika na poznatu temu ostavi dokument odanosti, razboritosti, uvidavnosti, prema klasičnoj, pravoj književnosti našeg doba. Taj dokument radi Petar Džadžić. Ona strana u esaju literaturi koja nije imala takve esaje izgledala nam je kolebljivija u kriterijumima o prozi.

Esej o Andriću izoluje sveku aktualnost. Ne pomiruje se nijedno ime koje prethodi Andriću u našoj literaturi ili koje dolazi za njega. Takva metoda jasna bar u jednom: pisac o kome kritičar piše mora dobiti veću reputaciju od one koja se prema klauz odredeno vrijeme i određene ličnosti. Dok duh takvog pisca može biti inspirator novih ideja dotle je obezbjeđena i vrijednost projektovanih misli o njemu. Petru Džadžiću je odmah bilo jasno da se radi o covjeku podzemnih ideja koje tim što su dublje imaju sudbonosni karakter za određeno vrijeme i za određeni narod. Džadžić je interesovalo koliko je Andrić bio stvaran odan u toku svojih četrdeset godina književnog rada svo-

ostoja kisić DŽADŽIĆEV VRT

me specifičnom traganju i kakav je razvojni put dobio Andrićev traganje.

Džadžić ne interesuje razvojni put pisca u određenoj stvarnosti već put posavna čene ličnosti koja tu stvarnost prihvata kao filozofiju povijesti. Jedno je samo ishina u ovmne postu: da ukoliko više tragamo za izvorima inspiracije nekoga pisca, oiaa smo na pragu književnosti nistorije, kao otprilike logici historije (Die Logik der Historie). Ako taj faktor u istraživanju ne bude zadovoljen, laziamo u formu prepričavanja koja neznatim dijelom zauru u onasi kreacije. Nije sve, nije skoro nista što se dobro prepriča postalo kreavna vrijednost. Tek kada je nesto pokrenuto ili zaustavljeno dobija najviše mogućnosti, aa bude proglašeno umjetničkim, i, ako se ono prelama kroz priznu jedne ličnosti, onaa je to umjetničko djelo, a u protivnome pijeti da bude pokret, revoucija, prevrat, puč u društvenom smislu riječi. Džadžić na za trenutak nije ostupio od ove Amarica, od individualnog, od umjetničkog. Ako za Džadžića kažemo da je dobar logičar onda je njegova logika isia za tim da kompitira individualne, najčescie psihološke razloge i tvoračice snage pisca kome je posvetio svoju esetičku pažnju. Svaki veliki pisac u okvirima svoga naroda morao bi da ima svoj esej o Andriću, name svoga pisca esaja o sebi, ali svaki kritičar morao bi da napravi u toku svoga stvaralačkog rada više takvih esaja. Onaa odgovornost svih stvaralaca za pokretanje jednog društva i jedne kulture naprijed ili konačnog njegovog stoma što vodi istome, dobila bi najveće i najbistrije značenje. Džadžićev Andrić i pored velikog znanja i pored velike tvoračke moći i pored toga što su „njegovi (Andrićevi) naponi vršili unutrašnji pritisak na čir vremena“, ostaje potpuno i ne povratno usamljen.

I drugi pisac o kome esejista Džadžić piše svoju studiju ostae usamljen. Mnoge društvene okolnosti koje Džadžić odbacuje za uzrok dubljih psiholoških potresa Branka Miljkovića učinile da od ovog pjesnika izraste mit ravan, po popularnosti, mitu o Ivi Andriću. Slicajem okolnosti jedan je od njih nosilac najvećeg međunarodnog priznanja, a drugi nosilac jugoslovenskih oficijelnih priznanja.

Kada je Džadžić primao nagradu za studiju o Branku Miljkoviću onda je skromno izjavio: ta nagrada pripada pjesniku o kome sam pisao; a kada je novinar NIN-a pitao Branka Miljkovića zašto je svoju knjigu Vatre i ništa posvetio Petru Džadžiću, Miljković je odgovorio: „Za svaki slučaj“. Ovaj pjesnik nije imao predrasuda o tome šta hoće. Varirajući u svome stvaralaštvu nekoliko hiljada puta riječ poezija, izgovarajući je možda nekoliko miliona puta u svome životu, kao nijedan pjesnik za koga znam, mora da je sve drugo smatrao slučajem kao što je to u neku ruku i bilo u čitavom njegovom životnom putu. Ja slučaj ne smatram dovoljnim faktorom u historijskom razviku neke discipline, a u historijskom razviku društva on je isključen sasvim, pa prema tome i prihvatanje jednog životnog puta kao što je put pjesnika Branka Miljkovića, prije svega njegovim nastojanjem i njegovom psihološkom projekcijom i podržavanjem njegovih kritičara u slučaju od posebne vrijednosti, čini mi se glavnim mistifikacijom pedesetih godina. Kada smo govorili o Branislavu Petroviću kao pjesniku sasvim drugoga senzibiliteta, nazivajući taj senzibilitet slučajem pjesnika, mislim na neke discipline, a u historijskom razviku društva on je isključen sasvim, pa prema tome i prihvatanje jednog životnog puta kao što je put pjesnika Branka Miljkovića, prije svega njegovim nastojanjem i njegovom psihološkom projekcijom i podržavanjem njegovih kritičara u slučaju od posebne vrijednosti, čini mi se glavnim mistifikacijom pedesetih godina. Kada smo govorili o Branislavu Petroviću kao pjesniku sasvim drugoga senzibiliteta, nazivajući taj senzibilitet slučajem pjesnika, mislim na neke discipline, a u historijskom razviku društva on je isključen sasvim, pa prema tome i prihvatanje jednog životnog puta kao što je put pjesnika Branka Miljkovića, prije svega njegovim nastojanjem i njegovom psihološkom projekcijom i podržavanjem njegovih kritičara u slučaju od posebne vrijednosti, čini mi se glavnim mistifikacijom pedesetih godina.

„Da u njihovim oblicima (legendarnim, pričama) nije bila autorna ličnost, koja je bez prestanta kruvarila, i do od rana karakterističnih za našu epohu, šta bi značila manje-više vešto uočena spoljna realnost, deskriptivna anatomija psihe, a pogotovu mnogobrojna supoparna stranica ovoga dela?“

Miljkovićevom stvaralaštvu, ostaju najviše zbuñeni i neupućeni. Ali tu se osjećalo i najznačajnije previranje, bar u Beogradu. Pristizali su novi pjesnici. Miljkoviću se iz plemenite počasti poslije vijesti o njegovome samoubojstvu daje čitava jedna stranica na kojoj pišu godine njegovoga života, a ispod toga su njegovi stihovi ogradeni u crno. Niiakav nekrolog. Na dnu piše njegov Epitaf Ubi me prejaka reč. Tu ka uređnici nije smatrala za shodno da u listu u kojem je Petar Džadžić odigrao znataju ulogu, bude tvorca mita o tragično preminulom pjesniku. Ali čitava reakcija mladih ljudi znala je da je pjesnik neumorno širio mit o sebi, šireći mit o poeziji. Taj mit razbiće smjelo i vjesto sami pjesnici i to najuži krug pjesnika za koje se smatralo da su Miljkovićevi plagijatori, razbiće ga na taj način što će pozivati suprotno Branku Miljkoviću učiniti veslom, ironičnom, satkaskstnom, slobodnijom svakome pogledu. Ni u jednom stih u tih „plagijatora“ poeziji se ne pridaje nikakav specifičan značaj. Ona neće biti ni u Miljkovićevom kontekstu dobar znak za okupljanje vjernika. Radeći prilježno na svojoj temi spoznao je to i Branko Miljković. Blizak studiju filozofije on će taj studij aljkavo koristiti: kao zavjesu na otvorenom polju iza koje će se često pomaljavati. I ta zavjesa „pravljena“ iz otpadaka Heraklitove vune i lana doprinijeće mistifikaciji Branka Miljkovića. Očekivalo se značeno mišljenje demistifikatora. To mišljenje je morao izložiti neko od Miljkovićevih strane; kao što je poeziju demistifikovao covjek najbliži Miljkoviću, Matija Bećković, tako se očekivalo da književnu filozofiju demistifikuje Petar Džadžić, najbliži književnoj filozofiji Branka Miljkovića. Još u Esequ o Andriću vidjelo se da Džadžić, ako hoće da govori o nekom problemu, mora prije svega znati mnogo filozofskih činjenica koje dodiruju životni put pisca i najveće kreativne domete tog pisca. Ostalo je sve sporedno. Nije za Džadžića nikada bilo važno gdje šta znači, nego gdje se šta dodiruje, ne u vremenskom i prostornom smislu nego u književno-filozofskom. Kod Andrića je podvukao zlost, legendarnosti, individualitet, mit, ženu, strast, kaos, red i — sve će to korisno figurirati u esaju o Miljkoviću. Čak i ovakva jedna glomazna upitna rečenica o Andriću biće sopstveni upitnik pri radu o Miljkoviću:

„Da u njihovim oblicima (legendarnim, pričama) nije bila autorna ličnost, koja je bez prestanta kruvarila, i do od rana karakterističnih za našu epohu, šta bi značila manje-više vešto uočena spoljna realnost, deskriptivna anatomija psihe, a pogotovu mnogobrojna supoparna stranica ovoga dela?“

Džadžić je vjerovatno imponovao pomenuti intervju u NIN-u u kojem Miljković na jednom mjestu kaže da najviše voli one stihove koji su saagrađeni na nacionalnim simbolima. Ali Džadžić se nije zapitao zašto bi se takav pjesnik, koji istražuje u poeziji nacionalne simbole, osećao žrtvovan poeziji i ženi do paranoidnog apsurd? Tako projektovano pitanje možda bi ga dovelo do odgovora koji Miljkovićev poeziji daje posebnu rasvjetu. No Džadžić nije toliko nevidovit da nije izmedu redova naslutio kako je nepovratno Miljković skliznuo iz stvarnosti. Vršeći strukturalnu analizu pjesama Džadžić na jednom mjestu kaže:

„Pjesnici je najsugestivniji kada zakloni — ali ne previse — predmet pesme, kada nađe materijalni oblik za svoje sonorne aluzije i kada slikom, funkcionalnom u smisaonom kontekstu pesme, slikom neogrublom od reči sa direktnim, smislom, ali apstraktno neistanjenom od proždrljivih reči — simbola, započne svoj dijalog sa „tajnom“.

Koliko je prepreka Miljkovića čekalo da bude pjesnički najsugestivniji, a koliko je tek prepreka da se, kako Džadžić kaže, zakloni predmet pesme.

Ne, ne mora se niko složiti sa mnom, ali

ja sam već jednom kazao da su pedesete godine bile godine u kojima se u književnosti razvijala duboka odnardeñna etika. To su upravo one godine u kojima se zaklanjao „predmet pesme“ u pravom smislu riječi. Ali i godine uspona Petra Džadžića i Branka Miljkovića. Petar Džadžić je počeo da piše poslije jedne strasno nerodne jugoslovenske godine. U književnosti su ga uvukle književne diskusije na beogradskom univerzitetu, kao i Mihiza i Mišića, koji se pominju uz njega i nešto prije njega. Oni koji će raskršćiti sa takvom etikom, a prije svega onih pomnijih šest pjesnika Petrović, Gudelj, Marinković, Popov, Suijca i Bećković bili su kao književna generacija zatočeni po kojekakvim barakama kao pitomci kojekakvih škola za brzo obrazovanje. Uvjerio sam se svojim očima da smo živjeli bolje od odraslih onog trenutka kada nas je jednom dočekała grupa odraslih ljudi i prošla od nas internatske ostakle. Kasnije sam saznao da nisam imali hleba. Pšenicu smo kupovali od Amerike. Ali socijalizam je imao svoje programe i svoje ljude naodigle toga što se Univerzitet „odvaja“ od stvarnosti. Sve što se tamo događalo reflektovalo se na literaturu koja počinje naglo formalno da napreduje.

Procvatu formalizma, napredovanju i usavršavanju formi i razvika formalističke kritike tek sada su vidljivi.

U kritici formalizam i strukturalizam, a u poeziji hermetizam, to su odlike poezije pedesetih godina. Džadžić srećno služi svome vremenu. Starija generacija pisaca, koja ga je izvela na površinu poslije svih tendencija u kritici, Džadžićevu formalno-strukturalističku metodu primila je kao konačnu riječ. Niko se od autora koji su ga podržavali nije na njega ljubio iako je bio strog u ocjeni njihovih djela. Najzreljim piscima pedesetih godina Matiću, Daviću, Krležu, Segedinu, Ristiću, Cosiću... davao je ne baš laskave ocjene. I upravo nije pretepo zantavije reakcije te strane, kao Rade Konstantinović, Mišić, Mihiz. Nije on bio manje nacionalan, internacionalan, internacionalan, socijalan, modernan, realan, od njih koji su dobijali čuđe zbog toga.

Džadžić je kritičarski rad strogo dijelio na rad o piscima i rad o knjigama. Ovaj drugi dio svoga rada, koji je više aktivistički, Petar Džadžić je potpuno. Pred čitaocima knjige Iz dana u dan odmahnuo je rukom, prosto ironično, nazivajući svoju knjigu subjektivnom panoramom, prilagodenu medijumu novina i feljtonskih rubrika, „bez esetičkih pretenzija“.

Moram navesti manje poznatu stvar koja je vjerovatno uticala na koncepciju knjige: i Džadžić je, kao i Ristić, imao svoj roman i to u bukvalnom smislu, bačevci se s početka svoje književne djelatnosti pisanjem proze. Uvrstivši u knjigu Iz dana u dan kritiku na Ristićev Predgovor za nekoliko nenapisanih romana predstavlja u neku ruku i njegov lični prekovor. Stvaralaštvo Marka Ristića po služilo je samo kao simbol Petra Džadžiću. Nijedan Ristićev književnoestetički stav Petar Džadžić nije razvio do kraja ni u jednom svom djelu iz bojazni da ne bi došlo do otpunih nesudjelica. Ristić je bio za antiorman. Džadžić za roman, Ristić za antiestetiku ili jednu pomoćnu estetiku osude svih „vrednosti“, a Džadžić za estetiku. Ristić je bio za antipoeziju, a Džadžić za poeziju. Ristić je za „apsolutnu“ književnost, Džadžić je za „relativnu“ književnost. Vrh nesporazuma do kojih bi došlo ako bi oni mogli da se poodve pod jedan simbol zida bio bi oko razmicanja zidova. Ristić bi bio za antizid a Džadžić bi građanski tolerisao zidove. Najviše što je mogao da prizna nadrealizmu, a to posredno znači i tolerantnosti u odnosu na Marka Ristića, priznao je u kritici na Božidara Suijcu. On će proglasiti, dok piše o Suijci, da je manir nadrealizma postao dostupniji od bilo kojeg poetskog manira u bilo kojem vremenu. On o Suijci tim povodom govori o fabrikaciji metafora i „simulaciji kontakata sa inacionalnim kladanima poezije. Spontana iracionalna metoda poetskog stvaranja uzela je oblik stila“.

Skoro će prepisati Nietzschea kada kaže: „U umetnosti je pravi kad onaj ko prevaziđe učenje i učitelje“.

Bez sumnje Džadžićevi učitelji u prije svih bili beogradski nadrealisti, ali približavajući se opasno Milanu Bogdanoviću, on gubi mnoge nadrealističke postulate iz vida i sledi „liniju intimgog ubjeđenja“ koju je proklamovao Marko Ristić. U „Povodima“ (u drugom dijelu knjige knitička), a kod nas je povode ostavio svaki „razborit“ pisac od Senoe do Mirka Ko vaća, Džadžić je bio sav na strani avangardističke literature, ali iako dobar logičar nije išao dalje nego što će otići na primer Eugen Kumičić u polemikama o naturalizmu. Džadžić se pokazao slab borac u masovnim tendencijama vremena. Prosječan. Polemišući sa izvjesnim anonimima protiv deformacije pojma moderne književnosti i sličnim aktuelnim pitanjima, nije ostavio bogzna šta vrijedno. Pošto se nikada nije našao u situaciji da vri jeme mjeri kašćicom za čaj, on se sasvim oslobodio vremena u kojem živi, ovoga u kojem smo osjetili naglu standardizaciju posljedice standardizacije. U slučaju Petra Džadžića pokazalo se nesto od onoga što naša kritika zaboravlja: da je od velikog značaja o kome je pisao, koga je citirao, čijem djelu je posvetio veliki dio svoga radnoga vremena.